

'משנגנו ארון נגנוה עמו צנצנת המן וצלוחית שמן המשחה ומקלו של אהרן... אתיא 'שמה' 'שמה'...'. פירושו, דרשו מן המקראות שדברים הללו צריכים להיות מונחים עם הארון ואכן היו עמו בבית קדשי הקדשים, וממילא משנגנו הארון הוצרכו גם הם להיגנו עמו (עפ"י תוספתא ב, יג; תוס' ישנים); גבורת ארי (במלואים). וע"ע ב'חדושי הגר"ח על הש"ס' בדקדוק לשון הרמב"ם).

'אשיה גנוו. מה ראה שגנוו – ראה שכתוב יולך ה' אתך ואת מלכך אשר תקים עליך – עמד וגנוו'. פסוק זה ראה בספר התורה שמצא חלקיהו בבית ה', שמצאהו מגולל באותו מקום (רד"ק מלכים-ב כב, יא – מובא ברש"ש. וכן מובא בספר העיקרים מאמר ג, כב בשם הירושלמי).

'ותניא אידך צוברת חוצה שהיא פנימה לו' – שאין להעביר על המצוה ולפור ממרחק קודם שיפור בקירוב (עפ"י תוס' ישנים ומאירי).

'אמר אביי: מסתברא כמאן דאמר פנימה שהיא חוצה לו דתנן מלמדין אותו הוזהר שלא תתחיל מפניך שמא תכוה'. אין צריך לפרש שאביי הכריע במחלוקת התנאים מצד הסברה גרידא (עתוס'), אלא הכריע בין הברייתות משום שכמותה סוברת המשנה בתמיד (לג), ויש לתפוש כדברי המשנה נגד הברייתא (עפ"י תוס' יום טוב וגבורת ארי במלואים).

העירו המפרשים על דברי התוס' שנקטו שהיא ברייתא (וכתבו שנעלם מהם המשנה בתמיד. וזו תימא) – אולי מפני שסוברים שאין ללמוד מהמשנה בתמיד שהיא עוסקת בקטורת של כל ימות השנה שמקטיר על המזבח והאש סמוכה לידיו, לכך הכל מודים שצריך להתחיל ממרחק, ואין הגידון כאן אלא ביום הכפורים שמקטיר על המחטה שברצפה וכשהכהן עומד ושח להקטיר, ורועותיו מוגבהות הרבה מהגחלים.

שוב ראיתי במפרשים הסבר אחר; המשנה בתמיד עוסקת בקטורת שבכל יום שהוא מרדד ושוחט את הקטורת, לכן יש חשש שמא יכוה, משא"כ ביוהכ"פ שהוא צוברת במקום אחד [כמו שכתב הרמב"ם], אפשר שאין חשש כויה גם אם צוברת בסמוך אליו (עפ"י שיח יצחק, שפת אמת, חדושים ובאורים).

והנצי"ב כתב סברה נוספת: בכל יום היו הגחלים לוחשות, משא"כ ביום הכפורים שעבר זמן לא קצר בין הורדת הגחלים מהמזבח עד ההקטרה לפני ולפנים.

דף נג

'לא נתן בה מעלה עשן או שחיסר אחת מכל סמניה – חייב מיתה. ותיפוק ליה דקא מעייל ביאה ריקנית...'. לכאורה אפשר להקשות הלא בלאו הכי חייב כרת משום הבערה ביום הכפורים שלא לצורך. וכן יש להעיר בתירוץ רב אשי שהזיד בשתייהן וכגון שהביא שתי הקטרות שלימה וחסירה – הלא עדיין צריך להעמיד ששגג באיסור הבערה ביוהכ"פ –

אין זה דקדוק, כי לא הקשו בגמרא אלא כלפי מה שנתרבה חיוב מיתה משום ביאה בקטורת חסירה, על כן הקשו הלא ביאה זו עצמה חייבים עליה בלאו הכי משום ביאה ריקנית, אבל מצד פעולת ההבערה אין כל קושי לומר שחייב עליה משם אחר (עפ"י שאגת אריה עא).

ואולם תירוץ זה אינו ברור כי נראה שגם בהקטרת קטורת חסירה החיוב אינו משום הכניסה אלא משום פעולת ההקטרה.

כן העיר השאג"א עצמו בספרו גבורת ארי. ואם כי עדיין יש חילוק, שחיוב קטורת חסירה אינו אלא כשהקטיר בפנים, משא"כ בחיוב הבערה ביוהכ"פ, מ"מ אין כאן תירוץ מרווח (בית זבול ח"א כה, ח).

לכאורה נראה לבאר עפ"י מה שכתב הריטב"א בהסבר דברי רבא שאוהרת קטורת חסירה נלמדת מ'זאל יבא בכל עת... כי אם בענן, כאילו נאמרו שתי אוהרות – שלא לבוא בכל עת ושלא לבוא ללא ענן [נראה דרבא לטעמיה (בפסחים מא) שהאוכל מפסח נא לוקה שתיים, משום 'אל תאכלו נא' ומשום 'אל תאכלו כי אם צלי אש'] – הרי מבואר לפי זה שהאיסור משום ביאה. וכן משמע בתורא"ש.

יש לומר באופן אחר, על פי מה שאמרו במדרש רבה (אחרי כא) שבכל שעה שהוא רוצה יכול להכנס לפני ולפנים כסדר הזה ולא דוקא ביום הכפורים [ומובא בשם הגר"א ז"ל דהיינו דוקא לאהרן בשעתו, אך לא לדורות. ע"ע במצוין לעיל לב.]. – לפי זה מובן שהשמיענו הכתוב לחייב מיתה על קטורת חסירה באופן שנכנס ביום חול, שאינו חייב משום הבערה.

ובלאו הכי יש לדון בעיקר הקושיא, כי המקטיר קטורת חסירה הרי הוא 'מקלקל בהבערה' ואף על פי שעושה ריח טוב הרי אינו מתכוין לכך. ובפרט שאסור ליהנות מקדשים – לכן נחשב 'מקלקל'. ואפילו למאן דאמר מקלקל בהבערה חייב, כתבו התוס' שמודה במלאכה שאין צריכה לגופה שהוא פטור, והלא כאן אינו מעונין בריח היוצא מהבערתו. וצריך עיון (עפ"י קהלות יעקב יומא יד. וע"ע בשו"ת תורת חסד (ג, ד) שתיריך דהוי מקלקל. וע"ע בשו"ת בית זבול ח"א כה, ח ובהגהות מצפה איתן).

רב אשי אמר: אפילו תימא הזיד בוז ובוז, כגון דעייל שתי הקטרות אחת שלימה ואחת חסירה; אביאה ריקנית לא מיחייב דהא עייל ליה שלימה...' כתב הריטב"א: מדובר שהקטיר שתיהן, אבל אם לא הקטיר אלא את החסירה חייב משום ביאה ריקנית.

ולולא דברי הריטב"א היה נראה שאפילו אם הקטיר חסירה לבדה אינו חייב משום ביאה ריקנית כיון שבשעת ביאה היה ראוי להקטיר השלימה ונחשבת ביאה לצורך [וכענין סברת 'הואיל' המחשבת את מלאכתו לצורך יום טוב] (עפ"י אבני נזר או"ח כא, ה).

וכתב שם שלפי דברי הריטב"א צריך לומר שהקטיר תחילה את החסירה, כי אם הקטיר את השלימה תחילה הרי כבר יצא ידי חובתו ומעתה אין שום מצוה בהקטרה נוספת, ואם כן בהקטרת החסירה כעת אין חיוב מיתה שהרי אין זו הקטרת מצוה. ולא ידעתי מאין המקור להנחתו הפשוטה [וכן הניח כדבר פשוט בשו"ת בית זבול ח"א כה, ג-ד] שאין חייבים משום קטורת חסירה אלא בהקטרה המחויבת, הלא נראה לכאורה שבכל פעם שנכנס עם קטורת חסירה חייב גם אם אין הקטרתו מחויבת כלל. וביחוד לדברי המדרש שאפשר להיכנס בכל שעה כסדר הזה.

רב אשי אמר: חד למצוה וחד לעכב. רבא אמר: חד לעונש וחד לאוהרה'. כתב הריטב"א שרבא אינו חולק על כך שחסרון סממנים מעכב אלא שלדעתו אין צריך לזה לימוד מיוחד ודי בכתוב אחד לאוהרה ומזה שמענו עיכוב [ורק לדעת רב אשי שלא שמענו מבי בענן אוהרה אלא מצוה בעלמא, צריך קרא נוסף לעכב].

ואולם יש סוברים שלרבא אינו מעכב, ולפי זה אם הקטיר קטורת חסירה אינו חייב משום 'ביאה ריקנית' כי סוף סוף קיים מצות הקטרה (כן משמע בתורא"ש. וכן צדדו בתוס' ישנים).

ומדברי הריטב"א משמע שאין מצריכים שישנה הכתוב לעכב כאשר יש אוהרה מפורשת בדבר. והקשו על כך האחרונים מכמה מקומות (ע' שער המלך ריש הלכות קרבן פסח; שו"ת חתם סופר חו"מ (בהשמטות) רד ובאו"ח קכד; בית הלוי ח"א סו"י ל; חדושי הגרו"ר בנגיס ח"ב טז; משך חכמה ראה טז, ה). ויש מי שמחלק בין 'לאו' העומד לעצמו, ובין 'לאו' הבא עם מצות 'עשה' שאינו בא אלא לחיזוק ה'עשה' ולא כאוהרה לעצמה (עפ"י קהלות יעקב זבחים ה). וע"ע במובא במנחות יט.

ר'בא כד הוה מ'פטר מיניה דרב יוסף הוה אזיל לאחוריה עד דמנגפן כרעיה ומתוסן אסקופתא דבי רבי יוסף. כיוצא בזה מצינו לר'בא (בשבת פח.) שלרוב עיונו בלימוד מיעך אצבעות ידיו עד זוב דם. [בשו"ת מהרי"ל (א) גרס 'אביי'. ואולם לפירוש רבנו חננאל מוכח שהגרסה היא 'ר'בא'. וכן נראה בשו"ת מהרי"ק 'החדשות' עמ' תמג ד"ה ולזה נבהלתי].

(ע"ב) 'המתפלל צריך שיפסיע שלש פסיעות לאחוריו. טעמים ורמזים שונים לשלש פסיעות – ע' בבית יוסף או"ח כג; חדושי אגדות מהרש"א.

'אמר רב מרדכי (כצ"ל, ללא 'ליה'. ריעב"ץ): כיון שפסע שלש פסיעות לאחוריו התם איבעיא ליה למיקם. משל לתלמיד הנפטר מרבו אם חוזר לאלתר דומה לכלב ששב על קיאו'. מדברי הרשב"א (בתשובה תלו) נראה שלא גרס 'דומה לכלב ששב על קיאו'. ואולם הרי"ף (בפ"ה דברכות) העתיק כן. [יש אומרים שרב מרדכי אינו אמורא אלא גאון. ע' בשו"ת הרשב"א שם; חדושי הנצי"ב]. וצייד הרשב"א לפרש על פי מה שאמרו (להלן פו: – לפי דעה אחת), עבירות שהתודה עליהן ביוהכ"פ ולא שנה בהן והתודה עליהן שוב, הרי זה ככלב שב על קיאו. אף זה שהתפלל וחוזר מיד למקומו, נראה שהוא רוצה להתודות שנית על עבירות שהתודה עליהן. [ומה ענין תפילה לוידי על חטא – אלא שכל תפילה באה להשלים חסרונות וצרכים, כגון רפואה גאולה וכו', והחסרונות כולם נובעים כתוצאה מן החטא כמו שאמרו הרעותי את מעשי וקפחתי את פרנסתי, נמצא שעיקר המכוון בתפילה היא למחילת החטא ותיקונו. עפ"י שו"ת ארץ צבי ח"א לו. גם מבואר בספרים שעיקר התפילה היא הרגשת החסרון העצמי וההשתוקקות להשלמתו (ע' צדקת הצדיק; מי השלוח ר"פ תזריע ועוד). ומתאים הדבר עם המבואר בכמה מקומות שמחילת עוונות היא עיקר במהות התפילה – ע' במבואר ביוסף דעת ברכות לו: (וע' במש"כ לעיל כא שיתכן וכל השתחוויה טעונה וידי. וענין ההשתחוויה כתפילה; ביטול והכנעת הישות העצמית מול נוכחות השכינה). עוד יש לפרש שבסוף התפילה היו נוהגים להתודות על דברים פריטיים ולכך כשהחזר למקומו נראה שבא להתודות פעם שניה]. לכאורה פירוש זה אינו תואם עם גרסתנו 'משל לתלמיד הנפטר מרבו... – שאינו ענין לוידי כלל. וצ"ל כפשוטו שתארו ענין מקביל של שיבה המגונה בעיני כל רואיה.

'אם שחונה – תהא גשומה'. כלומר אם היא שנה חמה יותר מן הרגיל, תהא גשומה מן הרגיל כדי שהלחות תתקן את החמימות המרובה (עפ"י מהרש"א).

המונה 'שחון' בדברי חכמים כנראה אין משמעותו במובן המדובר היום, חם ויבש, אלא חם גרידא, בין לח בין יבש [ע' גם רש"י שמות ט, ט; תענית כד: חולין ח. תוס' ב"ק קא: ד"ה והאיכא], וזהו שאומר 'אם שחונה' – כלומר חמה, תהא גשומה ולא יבשה [ומפני שהחום מייבש, לכך שנה חמה היא יבשה יחסית לשנה קרה, ומכאן נתקבל השימוש 'שחון' ליבש]. אך יתכן לפרש ש'שחון' היינו יבש, והכוונה 'אם שחונה' – אם כפי טבעה צריכה להיות שחונה, תהא גשומה. אבל אם בטבעה צריכה להיות גשומה, אינו מתפלל על כך, שריבוי גשמים גם הוא אינו טוב. כן נראה מתוך דברי התשב"ץ (קטן. סי' קלא).

'אמרו לו אל תהי רגיל לעשות כן שהרי שנינו לא היה מאריך בתפלתו...'. משמע שכבר היתה המשנה שנויה בזמן המעשה. מכאן ראייה שהיו הרבה משניות סדורות בזמן הבית (עפ"י מהר"ץ חיות). אם משום הא לא איריא, שמצינו הרבה כיוצא בזה שהגמרא מביאה שיחות ומימרות של אישים שלא בלשונם המדויק, והכוונה לענין בכללותו [למשל ערש"י סוטה יג. ד"ה אמר; שם יא. 'במה נדונם... ובבן יהודע; ב"ב נא. וברשב"ם ד"ה כדרב יוסף; שם סה. וברשב"ם ד"ה איפכא, ועוד]. אף כאן יש לפרש שאמרו לו הלא ידוע ומקובל הדבר במסורת שאין לעשות כן.

וכבר נכתב ונחקר רבות אודות תקופת כתיבת המשנה ועל משניות קדומות – ע' בספר הכריתות, לשון לימודים ח"ב; 'המשנה הראשונה ופולוגטא דתנאי' – לרד"צ הופמן; דורות ראשונים כרך א ח"ג; עיונים בדברי חז"ל ובלשונם עמ' קיז (ועש"ך חו"מ כה סק"ט ב).

'הביאו לו את השעיר, שחטו...' אפשר שבדוקא הוא; אין מעמידים את השעיר עם הפר אלא מביאים אותו רק עתה, כי אין עושים מצוות חבילות חבילות (כן כתב המגן-אברהם קמו סק"א בדעת התוס' בסוטה ח. ע"ש).

'משניטל ארון... גלה לבבל... במקומו נגנז' – ולא עשו ארון אחר מפני שאין בו צורך שהרי הלוחות נגנזו. גם אין מצוה לעשות ארון כי אינו מעכב את העבודה (עפ"י מנחת חינוך צח. וע"ע ברש"ש). ויש מי שכתב שאי אפשר לקדשו שהרי כלי המקדש אינם מתקדשים אלא על ידי עבודה בהם [מלבד הכלים שעשה משה – משיחתם מקדשתם. שבעות טו]. והרי בארון לא נעשו עבודות מלבד הזאת הדם, והזאת הדם הלא יכולה להעשות ללא הימצאות הארון כמו ששנינו כאן (ודרשו זאת מן הכתוב – במנחות כז:). – על כן אי אפשר לארון להתקדש אלא זה שעשה משה בלבד (עפ"י מקדש דוד הלכות בית הבחירה). [וכבר נחלקו הראשונים בדבר, האם צריך 'עבודה' דוקא לקדשו. ע' במקד"ד; תו"י תורא"ש וריטב"א לעיל לט ושיח יצחק שם. ומכל מקום י"ל שאינו מתקדש אלא על ידי שימוש, והרי הארון יעודו ושימושו הוא בהכנסת הלוחות בתוכו וזה אין שייך בבית שני כנ"ל]. וע"ע אמרי מבשר על תורא"ש לעיל נב).

'אבן היתה שם מימות נביאים ראשונים ושתייה היתה נקראת'. הגם שממנה הושתת העולם כמו שאמרו בגמרא בסמוך [ויש אומרים שזו היא האבן אשר שם יעקב מצבה והקב"ה טיבעה עד עמקי תהומות ועשה אותה סניף לארץ ולפיכך נקראת 'אבן השתייה' שמשם הוא טבור הארץ ומשם היא נמתחה (עפ"י פרקי דרבי אליעזר לה ועוד)] – לא נתגלתה אלא בימי נביאים ראשונים (עפ"י ככר לאדן לרחיד"א; תפארת ישראל).

דף נד

'אמר ליה: הכא כתיב שם התם לא כתיב שם...' יש מי שמפרש: לא שיש חילוק במשמעות עד היום הזה אם כתוב בצדו שם אם לאו, אלא הפירוש הוא כיון שלא נאמר 'שם' הרי משמעות הכתוב היא שהיבוס י"שב בקרב בני בנימין לעולם בכל מקום שהוא שם ולא דוקא בירושלים, וכשגלו בני בנימין גלה יבוס עמהם. ולכן אין זה סותר לכך שלא עבר איש ביהודה חמשים ושנים שנה (עפ"י נודע ביהודה תנינא יו"ד סוס"י פו).

וצריך לבאר לפי"ז 'וישב היבוס את בני בנימין בירושלם עד היום הזה' – כלומר ישב את בני בנימין בירושלים, אך לא ישב בירושלים בדוקא.

'מתעסק בקרדומו' – משחק בו (רש"י; תוס' ישנים). ולכך נתגלגל הדבר ובא לידי מיתה. וגם לפי הדעה שנשמטה קרדומו, היה פושע בכך שלא תיקן כלי מלאכתו כראוי ועל ידי כן נשמט הגרון והכה את האבן שממעל לארון, והונף הברזל המקצר ימיו של אדם על המאריך – התורה (בן יהודע).